

В. Д. ГУЛА

Полтавський національний технічний університет імені Ю. Кондратюка

ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ МОДЕЛІ СУЧАСНОГО ТЕРОРИЗМУ

Наукові праці МАУП. Серія Політичні науки, 2017, вип. 54(3), с. 9–14

Поняття терору і тероризму в сучасних реаліях виступають як потужні ідеологічні інструменти та суспільно-політичні механізми формування домінуючої точки зору в суспільній свідомості в умовах процесів глобалізації та формування нової геополітичної реальності на тлі інтенсифікації локальних конфліктів у формах гібридних війн.

Критичне зростання комплексу системних загроз миру пов'язане насамперед з експансією радикально-екстремістських ідей та інтенсифікацією практичних дій з дестабілізації політичних і соціальних інститутів держави та суспільства за допомогою терористичних методів.

Поняття “тероризм” є похідним від поняття “терор”. Характерні особливості терору дають змогу сприймати тероризм в абстрактних моделях різних форм прояву терору та відображають у них сутнісні смислові константи.

У широкому контексті під тероризмом розуміється історичний процес зародження, розвитку та функціонування терористичних проявів, у вузькому сенсі його використання обмежується конкретними фактами терористичного насильства, які спрямовані на невинних людей [2, 237].

Зміст і сутність поняття “тероризм” як соціально-політичного явища можуть бути розкриті через комплекс смислових рівнів. Перший семантичний рівень відображає широкий зміст поняття “тероризм”. Він характеризує його як загрозу або застосування насильства з метою досягнення соціально-політичних цілей. Об'єктом його впливу є усе суспільство. Інструментальною сферою тероризму служать ЗМІ, які формують рамки інтерпретації терористичних дій. Другий рівень розуміння сутності тероризму відображає процесуальність цього феномену, його конкретної цілеспрямованості, дискретності. У цьому випадку тероризм займає проміжне положення між стихійними й керованими процесами, зближуючись з процесами катастрофічного типу. Третій рівень концептуалізації представляє тероризм ризикогенним фактором соціальних змін. Перебуваючи в залежності від фундаментальних суспільних структур, індивідуальних інтересів, терористичні дії надають модифікуючий вплив на різних рівнях соціальної організації суспільства [11, 23].

Одночасно тероризм — це складний, специфічний, багатоаспектний соціально-духовний феномен з властивими йому власними характеристиками і динамікою розвитку.

Тероризм як *соціокультурний феномен* свідомості і психіки індивіда є деформованою системою моральних координат і соціально-психологічних девіацій, які включають в себе:

- гіпертрофовані егоцентризм і нарцисизм;
- яскраво виражену тенденцію до екстерналізації;
- загострену інтерналізацію дійсності;
- агресивний конформізм;
- знижену чутливість щодо своїх і чужих страждань при високій готовності вбивати й вмирати;
- упередженість, обмеженість та догматизацію оцінок;
- низький поріг терпимості до інакомислячих.

Основними сутнісними ознаками тероризму, що визначають його як цілісний соціокультурний феномен, є:

- *насильство* – надмірний примус, міра надмірності якого визначається аксіологічним контекстом, який пов'язаний із соціокультурною належністю суб'єкта насильства [1];
- *террофобія* – нав'язування тероризмом ірраціонального почуття страху, жаху стати потенційною жертвою теракту. Тероризм паралізує людину страхом перед високою вірогідністю смерті [4];
- *ідеологічність* – наявність ідеології, яка виправдовує жорстокість терористичного дійства, міфологізує і романтизує його;
- *ризик* – інтегральна кількісна оцінка небезпек при здійсненні теракту;
- *демонстративність, публічність і гласність вчинення суспільно небезпечних посягань*. Тероризм прагне досягти своїх цілей шляхом придушення волі тисяч людей, котрі дізнаються про нього, тому максимальний публічний розголос є необхідною умовою для успіху тероризму;
- *агресивність*. Саме агресія, на думку Е. Фромма, лежить в основі діяльності терориста. Причину агресивної поведінки автор вбачає у наслідках “стимулів”, які відповідальні за виникнення та інтенсивність агресивних реакцій [8];
- *просторово-часова обмеженість*. Тероризм, як правило, має локальні просторові характеристики та тимчасові ліміти. Навіть міжнародний тероризм відрізняється зосередженням зусиль на конкретних регіонах і концентрацією сил і засобів для проведення “точкових” акцій.

Суб'єктами тероризму є деструктивно спрямовані недержавні, як правило, нелегітимні структури, які можуть бути представлені у вигляді соціальних груп, організацій, кланів, сект, течій та окремих осіб, які прагнуть досягти своїх цілей із застосуванням терористичних засобів.

Мотиви суб'єктів, що вступають на шлях тероризму в узагальненому вигляді, можна умовно поділити на два основних типи — особистісні та політико-ідеологічні мотивації. Особистісні мотиви тероризму, у свою чергу, можуть підрозділятися на три види: емоційні, невротично-психопатологічні та прагматично-утилітарні (оплата спонсорами терористичної діяльності) [10].

Об'єктами тероризму є загальнолюдські відносини: як зовнішні — між державами, народами, націями, класами, партіями, угрупованнями, так і внутрішні — відносини на рівні індивідів або індивід-група [5, 8].

Об'єктами посягання терористів виступають міжнародна безпека, внутрішня й зовнішня безпека країни, основи суспільного ладу, політична організація суспільства, державна влада, громадський порядок і безпека, життя, здоров'я, свобода окремих осіб, безпека людей на об'єктах критичної інфраструктури держави та ін.

Сутнісний зміст поняття “тероризм” розкривається через низку наукових підходів, серед яких у сучасних умовах найбільш актуальним є цивілізаційний підхід, який визначає сутність тероризму через побудову моделей — “західної” та “східної” [3].

“Західна” модель тероризму — екстремістська форма кризового культу періоду переходу від індустріального до постіндустріального суспільства та націленість на деформацію самого культурно-світоглядного коду євроатлантичної цивілізації. Вона вперше проявилася під час студентських бунтів у Франції в 1968 р. На думку сучасного французького філософа Ж. Ранс'єра, “студентські рухи 60-х років і, конкретно, рух 68-го року в травні у Франції були націлені на зруйнування усіх форм влади, які перешкоджали вторгненню в усі сфери життя закону капіталу” [7].

Причини появи та розвитку “західної” моделі:

- послідовний розвиток в умовах переходу європейського суспільства від парадигми модерну до постмодерну;
- глибока духовна криза західної цивілізації;
- комплексна криза соціальних відносин, наявність явищ, які пов'язані з падінням рівня споживання, забрудненням навколишнього середовища;
- втрата екзистенційного інтересу до життя. На думку Ф. Фукуями, “відсутність боротьби та жертви в житті середнього класу, яку вони вели, зумовила їх на вулиці битися з поліцією. Вони відкидали життя в суспільстві, де ідеали стали в певному сенсі неможливі” [9];
- аберация свідомості, що підготувала складання елементів кризового культу.

Характерні риси “західної” моделі:

- переважно локально-національний характер;
- ізольованість від капіталістичної та соціалістичної ідеологій;
- різноманіття оперативних напрямів збройних дій, куди входили усі природні середовища;
- підривна стратегія ударно-штурмового характеру;
- відсутність зв'язку з масовою революційною або антиімперіалістичною, антиглобалістською боротьбою;
- розвиток в умовах мирного часу, відсутність зв'язку з війнами і транскордонними конфліктами;
- різнорідність і суперечливість прагнень: від радикальної зміни демократичного режиму (маоїстсько-троцькістський варіант) до надання

цьому режиму авторитарних або тоталітарних рис (фалангістсько-салазарівський варіант);

- актуалізація традицій масових фашистських рухів 20–40-х рр. XX ст.;
- оформленість у новітні ідеологічні форми ультралівих і фашистських формувань, сепаратистських, іредентистських рухів з різноманітним ідейним забарвленням лівого екстремізму, неонацизму та сепаратизму у вигляді своєрідної штучної моделі антисвіту, різновиди неототалітаристської реакції на конкретні виклики часу.

“Східна” модель тероризму – внутрішньоцивілізаційна і міжцивілізаційна форма екстремістської діяльності протидії постулатам західної цивілізації та процесам глобалізації на основі спекулятивного використання релігійної та націоналістичної догматики.

Причини появи та розвитку “східної” моделі:

- формування в умовах нерівномірного соціально-економічного розвитку країн “золотого мільярда” і “третього світу”;
- системна криза ідентичності ісламських спільнот. “Ці умови зумовлюють зростання тероризму по ряду багатьох мотивів: цивільних, релігійних, націоналістичних, у тому числі й етнічних” [6, 26];
- відсутність національної державності (курди);
- протидія західній глобалізації у формі ісламської глобалізації (“умма”).

Характерні риси “східної” моделі:

- міжцивілізаційний характер (націлений, як правило, проти США, Росії та їх союзників);
- внутріцивілізаційний характер: охоплює три цивілізації (ісламський світ, індійську та японську цивілізації);
- трирівневий характер: а) внутрішньополітичний (“Японська Червона Армія”, “Чорний Березень”, “Тигри звільнення Таміл Ілама”); б) регіональний (“Брати-мусульмани”, “Хамас”); в) глобальний (“Аль-Каїда”, ІДІЛ);
- наявність масової соціальної бази;
- активний суб’єкт міжнародних відносин;
- жертовність, нетерпимість і псевдорелігійний фанатизм при проведенні терористичних акцій;
- активна участь у регіональних і транскордонних конфліктах;
- формування тоталітарних режимів новітнього зразка (“Талібан”, ІДІЛ);
- масове використання технологій деморалізації, прямого насильства та придушення, брехні та фальсифікацій у глобальному інформаційному просторі;
- прагнення до універсалізму своїх організаційно-політичних й ідеологічних основ;
- відчутна тенденція до глобальної влади та транснаціонального характеру своїх дій;
- прагнення до всебічного маскування, мімікрії своїх задумів;
- динамізм, агресивність, живучість та вміння відійти від караючих ударів правосуддя;

- паразитування на реальних проблемах афрозійських світу;
- вмiле використання масового невдоволення результатами капiталiстичної модернiзацiї та глобалiзацiї;
- активна гра на протирiччях великих держав;
- зростаючий паразитизм схiдного тероризму;
- прагнення завдати максимальної шкоди свiтовому господарству та свiтовiй полiтицi, здiйснення максимальної дезорганiзацiї усiєї сфери життєдiяльностi людей;
- вiдсутнiсть закинченої моделi тероризму, яка поки знаходиться на стадiї формування.

Особливостями цього пiдходу є охоплення геополiтичних суб'єктiв тероризму та визначення периферiйностi значущостi особистостi, як окремого об'єкта для впливу, мiстично конспiрологiчний погляд на роль свiтових глобальних структур, демонiзацiя захiдного/iсламського свiту та “свiтової єврейської змови”, окультизм i расовий фактор.

Отже, тероризм — це iдеологiчно обгрунтована *стратегiя i соцiально-полiтична практика* комплексного психологiчного та фiзичного насильства або залякування загрозою систематичного насильства, яку використовують опозицiйнi сили з метою досягнення поставлених завдань з використанням протиправних екстремiстських форм i методiв їх реалiзацiї. Тероризм має розглядатись як соцiально-полiтичне явище i соцiодуховний феномен.

Джерела

1. *Жданкин В. А.* Ценностное и праксиологическое содержание концептов “насилие” и “ненасилие” в современной социальной философии [Электронный ресурс]: дис. ... канд. фил. наук: спец. 09.00.11 Социальная философия. Воронеж, 2010. 134 с. // Научная электронная библиотека disserCat. URL: <http://www.dissercat.com/content/tsennostnoe-i-praksiologicheskoe-soderzhanie-kontseptov-nasilie-i-nenasilie-v-sovremennoi-so#ixzz3oHGwjQJv>
2. *Кальницкий Э. А.* Философские аспекты феномена терроризма // Гілея. 2013. Вип. 65. С. 236–240.
3. *Лазарев Н. Я.* Терроризм как социально-политическое явление: истоки, формы и динамика развития в современных условиях [Электронный ресурс]: дис. ... канд. полит. наук: спец. 23.00.01. М., 2007. 172 с. // Научная электронная библиотека disserCat. URL: <http://www.dissercat.com/content/terrorizm-kak-sotsialno-politicheskoe-yavlenie-istoki-formy-i-dinamika-razvitiya-v-sovremenn#ixzz3o3TsxJ11>
4. Лишь 16 % жителей России не боятся терактов — опрос [Электронный ресурс] // Правозащитный центр “РОД”. URL: <http://www.rod-pravo.org/lish-16-zhitelej-rossii-ne-boyatsya-teraktov-opros/>
5. *Лобсанова Т. А.* Особенности проявления терроризма в условиях трансформирующегося российского общества: автореф. дис. ... канд. филос. наук: спец. 09.00.11 Социальная философия. Улан-Удэ, 2007. 22 с.
6. *Мохаддам Ф. М.* Терроризм с точки зрения террористов: что они переживают и думают и почему обращаются к насилию. М.: Форум, 2011. 286 с.
7. *Рансьер Ж.* Злоключения универсального [Электронный ресурс] / Жан Рансьер // Сайт Второй Московской биеннале современного искусства. Создавая мыслящие миры. Международная конференция по философии, политике и эстетической гео-

- рии. Москва, 17–18 ноября 2006 г. URL: http://2nd.moscowbiennale.ru/ru/ranciere_doklad1/
8. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. М.: Республика, 1994. 447 с.
 9. Фукуяма Ф. Конец истории и Последний человек / Ф. Фукуяма. М.: АСТ, 2004 [Электронный ресурс] // Сайт Nietzsche.ru. URL: <http://www.nietzsche.ru/influence/philosophie/fukuama/#5>
 10. Чурков Б. Г. Мотивационные и идейные основы современного терроризма [Электронный ресурс] // Psyfactor. URL: <http://psyfactor.org/lib/terror10.htm>
 11. Щепланова В. В. Современный терроризм в глобализации социальных рисков: структуралистско-конструктивистский контекст: дис. ... д-ра соц. наук: спец. 22.00.04 Социальная структура, социальные институты и процессы / Щепланова Вероника Вячеславовна. Саратов, 2010. 466 с.

Гула В. Д. Цивілізаційні моделі сучасного тероризму. Обґрунтовано визначення тероризму як соціально-політичного явища та соціодуховного феномену. Схарактеризовано суб'єкт, об'єкт тероризму та його мотиваційну складову. Сутнісний зміст поняття “тероризм” у сучасних умовах найбільш актуально віддзеркалює цивілізаційний підхід, який визначає сутність тероризму через побудову моделей — “західної” та “східної”. Проаналізовано особливості цивілізаційних моделей тероризму у їх “східній” та “західній” транскрипціях.

Hula V. D. Civilizational Model Of Modern Terrorism. The definition of terrorism as a socio-political phenomenon and socio-spiritual phenomenon is substantiated. The description of the subject, the object of terrorism and its motivational component is given. The substantive content of the concept of “terrorism” in modern terms most closely reflects the civilizational approach that determines the essence of terrorism through the construction of models — “Western” and “Eastern”. The analysis of peculiarities of civilizational models of terrorism in their “east” and “western” transcriptions is given.

Гула В. Д. Цивилизационные модели современного терроризма. Обосновано определение терроризма как социально-политического явления и социодуховного феномена. Дана характеристика субъекта, объекта терроризма и его мотивационной составляющей. Сущностное содержание понятия “терроризм” в современных условиях наиболее актуально отражает цивилизационный подход, который определяет сущность терроризма путем построения моделей — “западной” и “восточной”. Приведен анализ особенностей цивилизационных моделей терроризма в их “восточной” и “западной” транскрипциях.

Надійшла 13 квітня 2017 р.